

עוד בעניין מחבר 'תוספות ישנים' למסכת ראש השנה

לפני שלוש שנים פירסמתי בבמה זו מאמר מפורט¹, שבו דחיתי את השערת החוקר שלם יהלום² שטען שתוספות ישנים לר"ה הם לר"ש משאנץ. בשנה החולפת פירסם יהלום מאמר נוסף בסוגיא זו³, ובו ניסה לקיים את דעתו בדבר זיהוי תוספות ישנים לר"ה כתוספות שאנץ, אם כי הפעם הדברים נכתבו בצורה יותר מסופקת, וכלשונו בסיכום המאמר שם (עמ' 111): "תוספות ישנים נכתבו בידי אחד מיוצאי בית מדרשו של ר"י, וככל הנראה מדובר במהדורה המוקדמת של 'תוספות שנץ'. ייתכן כי קובץ זה עבר פעולות עריכה ועיבוד, ולכן קיימות בו הוספות מאוחרות".

ניכר שהמאמר החדש נכתב כתגובה למאמרי. בגוף המאמר מזכיר יהלום את רוב הנקודות שהשגתי עליו במאמרי (עיין בהערות מספר 25, 28, 30, 35, 39, 78, 83), אך בדרך כלל אינו משיב על דבריי לגופם⁴. במאמרי הוכחתי בפירוט שתוספות ישנים לר"ה אינם לר"ש משאנץ ודחיתי את הראיות הבודדות שהביא יהלום לדבריו, ולא ראיתי בדבריו במאמרו החדש משהו שאמור לגרום לי לחזור בי (חוץ מנקודה אחת, ראה להלן). חשוב להדגיש כי גם לו תידחה ראיה פלונית ותתחזק ראיה פלמונית,

1 א' גבאי, 'מיהו מחבר תוספות ישנים למסכת ראש השנה', 'המעין' גיל' 237, ניסן תשפ"א, עמ' 79-75.
2 שלם יהלום, 'תוספות שנץ: מהדורותיו ומאפייניהן', תרביץ, פ, חוברת א (תשע"ב), בעיקר בעמודים 43-47.
3 ש' יהלום, 'לשאלת קדמותן של תוספות ישנים למסכת ראש השנה', מורשת ישראל, 2022, גליון 20, מס' 1, עמ' 115-91.

4 לדוגמא: "דברי גבאי נובעים מחוסר הבנה (ההדגשה ממני. א"ג). והמקבילה במרדכי מצביעה דווקא על בעלותו של ר' שמשון בן אברהם על הקובץ; ראו: יהלום, 2011, עמ' 45, הערה 22". והרי השגתי נכתבה בדיוק על מה שכתב במאמר שם, ובהערה 22 שם לא כתב כלום מלבד הפנייה לדברי המרדכי. הרי שבמקום לענות על דבריי, הוא כותב כמתנבא שדבריי נובעים מחוסר הבנה, ושב ומפנה למה שהוא עצמו כתב, אותה טענה שעליה אני משיג! וכן בהע' 83 שם הוא מציג את דבריי באופן חלקי ודוחה אותם בקש: "גבאי גם הסתמך על כך שכמה דיונים (ההדגשה ממני. א"ג) שבהם נקט המחבר לשון אישית מופיעים רק באחד מן הקבצים. חשוב להבהיר שיש להבחין בין המושג "מהדורה" במשמעות של עיבוד מחדש של כל הספר, ובין חזרה נקודתית בנושא מסוים ללא כתיבה מחדש של כל החיבור. המהדורות של הרמב"ם והרי"ף שייכות לסוג של חזרה נקודתית; ראו: פרידמן, 1993, עמ' 148. לעומת זאת, מהדורות התוספות של ר' שמשון הן כתיבה מחדש של היצירה בחילופים מרובים של תוכן וסגנון". אילו טענתי הייתה על כמה חילופים נקודתיים היה ממש בתשובתו, אך המעיין במאמרי יראה שטענתי היתה שבכל המקומות האישיים בשני הקבצים ככולם אין שום נקודת מפגש בין הקבצים, ועל זה לא תועיל כלל תשובתו.

עדיין מכלול הנתונים והראיות מוכיח בצורה ודאית והחלטית שתוספות ישנים לר"ה לא נכתבו כלל בידי ר"ש משאנץ (ואף אין ראיה משכנעת לכך שתוספות אלו נכתבו על ידי אחד מתלמידי ר"י הזקן האחרים), וזו הייתה עיקר השגתי על יהלום.

בנוסף על כך, גם לדעת יהלום שתוספות ישנים על ר"ה הם ככל הנראה מהדורה אחרת של תוספות שאנץ - מאחר וגם לדעתו אין הדברים חתוכים, והכל רק השערות ובגדר "ככל הנראה" בצירוף הבהרה ש"ייתכן כי קובץ זה עבר פעולות עריכה ועיבוד ולכן קיימות בו הוספות מאוחרות", לא ניתן לבנות מגדלים ולכתוב מאמרים ארוכים על "מאפייני המהדורות של תוספות שאנץ" על סמך השערה מסופקת כזו. אבן יסוד במחקר הוא שלא בונים תאוריה מקיפה על יסודות מסופקים שלא הוכחו כל צורכם כאמור איני רואה צורך להשיב על כל דבריו, אך בכל זאת אעיר כמה הערות על דברי יהלום במאמרו החדש:

בהע' 25 הוא כותב "גבאי גם הציע ללא אסמכתה טקסטואלית להגיה את המובאה" וכו'. הוא מתעלם ממה שכתבתי בפירוש שהגהה זו מסתמכת על המקורות המקבילים של עניין זה, עיי"ש, האם זה נקרא 'ללא אסמכתה'?

בהע' 39 הוא כותב "גבאי התנגד נחרצות לשייך תוספות ישנים לר' שמשון, ובמקום זאת הניח שתוספות ישנים מבוססות על תורת תלמיד ר"י לא ידוע. לדבריו, גם תוספות שנג' הן עיבוד של אותו קובץ מתלמיד ר"י (ראו: גבאי, 2021, עמ' 77 הערה 7). **בהינתן שגם לדברי גבאי תוספות ישנים משתייכות לבית המדרש של ר"י, לא ברורה כלל תכלית השגתו**" (ההדגשה שלי. א"ג). איני מבין איך העובדה שאני מסכים שיתכן שתוספות ישנים לר"ה מבוססים על תורת תלמיד ר"י, ושיתכן שגם תוספות שאנץ מבוססים על אותו קובץ קדום שאינו בידינו, מביאה למסקנה שבעצם אין בינינו מחלוקת, עד כדי כך שלא ברור ליהלום מה באתי להשיג עליו - והרי אנחנו עוסקים בשאלה גדולה וחשובה, האם תוספות ישנים לר"ה נכתבו בידי ר"ש משאנץ והם מהדורה אחרת שלו, וממילא יש ללמוד ממכלול ההבדלים שבין הקבצים על אופן פעולתו של הר"ש משאנץ, וכהגדרתו של יהלום בסיכום מאמרו החדש עמ' 111: "הממצא שעולה ממחקר זה בדבר הימצאותן של שתי מהדורות 'תוספות שנג' למסכת ראש השנה, **מאפשר כניסה לסדנת היצירה של ר' שמשון** (ההדגשה ממני. א"ג), ואם תיעשה השוואה דקדקנית בין הקבצים נוכל לעמוד על התפתחות הליכי החשיבה של ר' שמשון. לאור מרכזיותו של ר' שמשון בעולם הלמדנות היהודי, ניתוח זה יעשיר את מידת הבנתנו בתהליכים ובמגמות בהיסטוריה של ההלכה". ואם כן יש ויש גם לדבריו של יהלום הבדל כבין שמים וארץ אם מדובר במהדורה אחרת של תוספות ר"ש משאנץ או שמדובר רק בתוספות שמבוססים על תלמיד אחר של ר"י הזקן [חשוב להבהיר, שאת הדברים הנ"ל, שהתוספות ישנים יתכן שמבוסס על תוספות תלמיד אחר של ר"י ושיתכן שגם

התוספות שאנץ מיוסד על אותו תלמיד, כתבתי במאמרי בהערת שוליים כאפשרות גרידא, ציינתי כי מדובר ב"הרגשה", וסיימתי כי "העניין טעון בדיקה מקיפה".

שם בהע' 39 כתב: "ראוי להדגיש שר' שמשון היה הכותב המובהק של שיעורי ר"י, ותוספותיו אינן מבוססות על קבצים של תלמידים אחרים". הנחה זו היא רעיון חדש של יהלום לצורך העניין שבכאן, בלי שום בסיס והוכחה של ממש [אגב, לאמיתו של דבר בשנים האחרונות הוכחתי במאמרים שונים על תוספות שאנץ במסכתות שונות שיש בו דיבורים שלמים שמיוסדים על תוספות רבינו יהודה או תוספות רבינו אלחנן (ראה: אהרן גבאי [=יהודה כהן], 'קטעים מתוס' שאנץ למסכת קידושין', ירושתנו, שנה שישית (תשע"ב), עמ' כט-לג), וככל שחקר ספרות התוספות מעמיק והולך מתגלה יותר ויותר שקבצי התוספות של תלמידי ר"י בנויים אחד על גבי השני באופן מפותל הדורש מחקר מעמיק (ראה מאמרו של הרב אריאל אפרים אהרונוב "על זיהוי התוספות בזבחים כתוספות שאנץ", מכילתא, ב כסלו תשפ"א, עמ' 27-86, שהוכיח שבתוספות שאנץ במסכת זו העתיק קטעים מתוספות אחיו הריצב"א, ושלאחר מכן הריצב"א כתב הערות וגליונות על תוספות אחיו, ושגם רבינו ברוך תלמיד ר"י כתב גליונות על תוספות שאנץ לזבחים). יתכן שיהלום חלוק על דעתי במחקרים אלו, אך עיקר השגתי פה עליו הוא איך כתב נקודה משמעותית שאין לה שום ביסוס כאילו היא הנחה פשוטה וידועה].

ולסיום, תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם. הנני מודה שטעיתי בהע' 10 במה שכתבתי שדברי הר"ן בשם התוספות מועתקים מדברי הרשב"א, ושדברי הרשב"א בשם תוספות מתאימים הן לתוספות שאנץ והן לתוספות ישנים, ושצריך לתקן מה שכתב יהלום שדברי הר"ן בשם תוספות מתאימים יותר לתוספות ישנים. על כל זה העיר יהלום בהע' 30 וסביבתה בצדק שדבריו אינם צריכים תיקון. ואכן, בעיון חוזר מתברר ששגיתי בחופזי, כי בר"ן ד"ה 'וצדקה מחייב' נמצאים שני ציטוטים שונים בשם תוספות, אחד בהתחלה, ואחד בהמשך בד"ה וכתבו התוספות. אני ראיתי רק את הציטוט הראשון שהוא אכן מועתק מהרשב"א ואין בו קירבה מיוחדת לתוספות ישנים, ולכן השגתי על יהלום; אך יהלום צודק שהוא הפנה במאמרו לעיין בר"ן ד"ה וכתבו התוספות, ושם הקטע אינו מועתק כלל מהרשב"א, ותוכן הדברים אכן מתאים יותר לתוספות ישנים מאשר לתוספות שאנץ, ואין צריך לתקן בדברי יהלום מאומה. אולם לגופם של דברים, אף שהציטוט הר"ן בשם תוספות מתאים יותר לתוספות ישנים מאשר לתוספות שאנץ, עדיין אין אף שמץ ראיה שתוספות ישנים הוא זה שעמד לפני הר"ן, ואדרבה שינויי הסגנון בין לשון התוספות שבר"ן לבין לשון תוספות ישנים מטה את הכף לומר שבידי הר"ן היה קובץ אחר שאינו בדינו.

והאמת והשלום אהבו.